

Monika Jabłońska
(Uniwersytet Warszawski)

KONSTRUKCJE PRZYIMKOWE JAKO JEDEN Z PRZEJAWÓW ANALIZACJI POLSZCZYZNY

Od ponad 100 lat jest obserwowana w języku polskim nasilająca się tendencja do zastępowania konstrukcji syntetycznych analitycznymi [por. m.in. Bystroń 1893; Doroszewski 1948–1954; 1958–1969; 1964–1969; Brodowska-Honowska 1955; Kempf 1962; Buttler 1976; Anusiewicz 1978; Pisarkowa 1984; Bajerowa 1997; Sosnowski 2011]. Jest ona jednym z przejawów procesu analizacji,¹ zachodzącego również w innych językach słowiańskich [por. m.in. Lesz-Duk 1985; Podracki 1993, 127; Moszyński 2006; Sosnowski 2004; 2011; Gawelko 2012], który doprowadził m.in. do przekształcenia się bułgarskiego i macedońskiego w języki analityczne. Chociaż polszczyzna jest nadal językiem syntetycznym, proces analizacji utrzymuje się od ok. XVI w. [Brodowska-Honowska 1955; Krażyńska 2000–2012; 2010; 2012]. Jego efekty są widoczne także współcześnie w postaci wyrażań przyimkowych pojawiających się zamiast rzeczownika w przypadku zależnym. Wiele z takich wyrażań weszło na stałe do systemu języka polskiego, np. *podobny [czemu] – podobny do [czego]; pożyteczny [komu] – pożyteczny dla [kogo]* [Buttler 1976, 160] i są tworzone wciąż nowe, z których znaczna część nie zyskuje aprobaty normatywnej, a przez wydawnictwa poprawnościowe jest uznawana za błędy językowe.

Aby zbadać stopień nasilenia tendencji do analityczności współczesnej polszczyzny, wyekscepowalam ze współczesnych słowników poprawnej polszczyzny [WSPP, SOP] oraz poradników językowych [m.in. Markowski 2003; Jadacka 2005] ponad 400 przyimkowych konstrukcji analitycznych, których współcześni Polacy używają zamiast połączeń syntetycznych, mimo że większość z nich została przez autorów wymienionych wyżej słowników i poradników oznaczona jako niepoprawna. Są wśród nich połączenia, których członem konstytutywnym jest rzeczownik, czasownik, przymiotnik lub przysłówek, np.: *protokół [czegoś] – protokół z [czegoś]; gratulować [czegoś] – gratulować za [coś; podległy [komuś] – podległy pod [kogoś]; blisko [czegoś] – blisko od [czegoś]*.

¹ W. Sosnowski wymienia również inne procesy będące przejawem analizacji, np. zanikanie form przypadków, nominalizacja [Sosnowski 2011].

Celem artykułu jest analiza kilku takich par konstrukcji, która ma pokazać, dlaczego mimo iż formy analityczne stanowią pewien nadmiar w planie wyrażania, a do tego są dłuższe od swoich syntetycznych ekwiwalentów, kryterium ekonomiczności środków języka nie jest wystarczające, aby mówiący rezygnowali z ich stosowania [por. Buttler, Kurkowska, Satkiewicz 1971, 29–30]. Wybrałam pięć par konstrukcji wariantywnych: *minister [czegoś]* i *minister od [czegoś]*, *recenzja [czegoś]* i *recenzja z [czegoś]*, *podporządkować [komuś / czemuś]* i *podporządkować pod [kogo / / coś]*, *wybaczyć [coś]* i *wybaczyć za [coś]* oraz *bliski [komuś / czemuś]* i *bliski dla [kogoś / czegoś]*. Przykłady użyc tych konstrukcji, pochodzące z NKJP (podkorpus pełny) i wyszukiwarki Google, stanowią punkt wyjścia rozważań na temat łączliwości leksykalno-semantycznej formy syntetycznej i analitycznej w obrębie każdej opisywanej pary.²

1. PRZYIMKOWE KONSTRUKCJE ANALITYCZNE W LITERATURZE PRZEDMIOTU

O przekształcaniu się konstrukcji syntetycznych w analityczne po raz pierwszy napisał w końcu XIX w. Jan Bystroń, analizując m.in. takie przykłady, jak: *pomagać komu czego* i *pomagać komu w czymś* (lub *pomagać komu do czegoś*), *ktoś większy kogoś* i *ktoś większy od kogoś*, *patrzeć czego* i *patrzeć na coś* [Bystroń 1893, 31; 64–67; 58].

W kolejnych pracach na ten temat, publikowanych m.in. na łamach „Poradnika Językowego” i „Języka Polskiego”, podejmowano zwykle próbę rozstrzygnięcia, która z konstrukcji jest poprawna – najczęściej za taką uważano formę syntetyczną [por. m.in. „Poradnik Językowy” 1901]. Autorzy prac zwracali uwagę na zasięg regionalny konstrukcji syntetycznej i analitycznej [por. m.in. „Poradnik Językowy” 1901]. *Specjalista [czegoś]* to zdaniem jednego z autorów wyrażenie rozpowszechnione w Kongresówce, z kolei *specjalista w [czymś]* jest bardziej popularne w Poznańskim. Jeszcze inni autorzy próbowali doszukiwać się różnic znaczeniowych między analizowanymi konstrukcjami [por. m.in. „Poradnik Językowy” 1908; Szober 1935–1936; Chojak 2011], np. *sądzić [coś]* wg autora wzmianki oznacza ‘wydawać wyrok’, natomiast *sądzić o [czymś]* – ‘wydać opinię’ [„Poradnik Językowy” 1908]. W ekspansji konstrukcji analitycznych dopatrywano się też wpływów obcych. *Dopytywać się za [kimś]* zostało uznane za następstwo germanizmu *szukać za [czymś]* [„Poradnik Językowy” 1902]. *Śledzić za [czymś]* uważane było za rusycyzm lub germanizm [„Poradnik Językowy” 1902].

Elżbieta Jakowicka [1968] przeanalizowała pary typu *dopaść [czegoś]* i *dopaść do [czegoś]*, w obrębie których forma analityczna (poprawna bądź nie) składa się z przedrostka powtórnego jako przyimek. Zda-

² Przykłady, przy których nie podano lokalizacji, pochodzą z NKJP.

niem autorki obie formy – syntetyczna i analityczna – mogą występować zamiennie we wszystkich kontekstach, a przyimki w konstrukcjach analitycznych uwydatniają niemal całkowicie zleksykalizowane znaczenie lokatywne, zawarte w prefiksach czasowników będących bazą tych połączeń, dzięki czemu taka konstrukcja jest precyzyjniejsza.

Janusz Anusiewicz w obszernej pracy na temat polskich konstrukcji analitycznych [Anusiewicz 1978] jeden z rozdziałów poświęca połączeniom przyimkowym. Autor dostrzega ich zwiększającą się frekwencję w tekstach, co interpretuje jako wynik tendencji do analityczności w rozwoju polskiej składni, równoważonej jego zdaniem przez dążenie do skrótu i ekonomii środków językowych.

Najważniejszą pracą na temat przyimkowych konstrukcji analitycznych wypierających syntetyczne jest książka Danuty Buttler pt. *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny* [1976]. Autorka wykorzystwała w niej pojęcie walencji, rozumianej jako „całokształt potencjalnych połączeń wyrazu” [Buttler 1976, 8], co z jednej strony jest nawiązaniem do ujęć Luciena Tesnière’a [1966] i Gerharda Helbiga [1965], z drugiej zaś strony – do teorii konotacji Karla Bühlera [1934], zgodnie z którą wprowadzenie do tekstu dowolnego wyrazu otwiera w sąsiedztwie „puste miejsca” dla innych słów o określonych właściwościach gramatycznych i znaczeniowych. Najczęściej takie miejsce jest przeznaczone dla nazwy argumentu wymaganego przez dany predykat. Innowacja syntaktyczna pojawia się m.in. w sytuacji, kiedy miejsce przeznaczone dla przypadku zależnego mówiący wypełnia konstrukcją przyimkowo-przypadkową. Jest to zdaniem D. Buttler możliwe ze względu na obecność wspólnego komponentu w znaczeniu predykatów należących do sąsiadujących ze sobą pól semantycznych, co sprawia, że użytkownik języka używa jakiegoś wyrazu zgodnie z wymaganiami walencyjnymi charakterystycznymi dla wyrazów bliskich znaczeniowo, ale o innych właściwościach rekcyjnych. Jak pisze autorka,

walencja poszczególnych wyrazów to sfera pograniczna między składnią a leksyką, dziedzina faktów szczególnie dynamicznych, podlegających nieustannym przeobrażeniom [1976, 28].

Szczególnie częstym rodzajem takiego przeobrażenia jest zastępowanie konstrukcji syntetycznej analityczną, znajdujące uzasadnienie, zdaniem autorki, głównie w dążeniu do precyzji wypowiedzi, gdyż przyimek jako nośnik znaczenia relacyjnego czyni komunikat bardziej klarownym [Buttler 1976, 84].

Analizując literaturę przedmiotu, można dostrzec, że trzy mechanizmy powstawania konstrukcji analitycznych: skrót, kontaminacja i analogia są najczęściej wymieniane przez badaczy. Skrót polega na wyeliminowaniu jednego ze składników konstrukcji, np. *zdegustowany z [czegoś]* to skrócona forma wyrażenia *zdegustowany z powodu [czegoś]*. Kontaminacja składniowa jest skrzyżowaniem dwóch poprawnych struktur, w wy-

niku czego powstaje nowa, zwykle niepoprawna, np. *trener od [czegoś]* to kontaminacja wyrażen *trener [czegoś]* i *pan od [czegoś]* [Jadacka 2005, 162]. Przykładem analogii są struktury typu *podłoże od [czegoś]*, *struna od [czegoś]*, *kadłub od [czegoś]*, które powstają przez analogię do pozytywnie ocenianych przez normatywistów wyrażen o tym samym schemacie *[coś] od [czegoś]*, np. *noga od stołu*, *nogawka od spodni*, *pasek od zegarka* odzwierciedlających relację całość–część.

Prace D. Buttler i J. Anusiewicza to ostatnie obszernie opracowania przyimkowych konstrukcji analitycznych w polszczyźnie. Od czasu ich wydania minęło prawie 40 lat, a ponieważ język ciągle się zmienia, przykłady analizowane przez autorów nie są dziś wystarczającą ilustracją zachodzących zmian – D. Buttler [1976] odnotowała ich 143, J. Anusiewicz [1978] – 181. W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat liczba połączeń analitycznych zastępujących związki syntetyczne zwiększyła się ponad dwukrotnie.

2. KONSTRUKCJE ANALITYCZNE W WYPOWIEDZIACH WSPÓŁCZESNYCH

Analiza przedstawiona w artykule obejmuje pięć konstrukcji analitycznych, które pojawiają się w wypowiedziach współczesnych użytkowników polszczyzny, mimo że są uznane za błędy składniowe.

Do analizy zostały wybrane konstrukcje, których nadrzędniki należą do klasy rzeczowników (*minister [czegoś]*, *recenzja [czegoś]*), czasowników (*podporządkować [komuś / czemuś]*, *wybaczyć [coś]*) lub przymiotników (*bliski [komuś]*), przy których w formie analitycznej pojawiają się przyimki o rekcji dopełniaczowej (*od*, *dla*, *z*) i biernikowej (*pod*, *za*). W wypadku każdej z par są podane liczby poświadczeń konstrukcji syntetycznej i analitycznej w NKJP, które świadczą o tym, że chociaż form syntetycznych jest w korpusie zdecydowanie więcej, to jednak liczba form analitycznych, mających status błędu, jest na tyle duża, że nie można jej ignorować w badaniach językowych.

2.1. *Minister [czegoś]* i *minister od [czegoś]*

Konstrukcje *minister [czegoś]* i *minister od [czegoś]* należą do większej grupy połączeń opartych na schematach *ktoś [czegoś]* i *ktoś od [czegoś]*, w których na miejsce *ktoś* wchodzi nazwy stanowisk, profesji lub tytułów, np. *instruktor*, *kierownik*, *magister*, *nauczyciel*, *profesor*, *trener*, *wykładowca*, *znawca*, a na miejsce *coś* – m.in. nazwy czynności, dziedzin wiedzy lub resortów. Jeśli chodzi o rzeczownik *minister*, to w NKJP odnotowano ok. 25 tys. wyrażen syntetycznych i ponad 1100 analitycznych. Charakterystyczna jest łączliwość tego rzeczownika z nazwami resortów, np. *minister zdrowia*, *minister oświaty*. Tam, gdzie chodzi o ofi-

czajny tytuł, w tekstach dominują konstrukcje syntetyczne. Pokazuje to tabela 1., w której zebrano liczbę wystąpień w NKJP połączeń syntetycznych i analitycznych z rzeczownikiem *minister*.

Tabela 1.

rzeczownik wchodzący w skład konstrukcji	liczba poświadczeń konstrukcji syntetycznej <i>minister [czegoś]</i>	liczba poświadczeń konstrukcji analitycznej <i>minister od [czegoś]</i>
<i>finanse</i>	ponad 10000	21
<i>gospodarka</i>	9336	12
<i>kultura</i>	ponad 10000	10
<i>praca</i>	7534	5
<i>sport</i>	2700	18
<i>transport</i>	4600	2
<i>zdrowie</i>	ponad 10000	14

Jak widać, konstrukcja *minister zdrowia* jest notowana w NKJP ponad 700 razy częściej niż **minister od zdrowia* (por. tabela 1.). Zdarza się również, że tylko konstrukcja syntetyczna jest poświadczona w NKJP, np. *minister administracji* i *minister oświecenia*. Są jednak rzeczowniki, które z leksemem *minister* tworzą tylko konstrukcję analityczną, nie mają wariantów bezprzyimkowych. Do grupy tej należą m.in.: *autostrady* (4),³ *historia* (3), *leczenie* (1), *niebudowanie* (1), *morze* (10), *rabunek* (2), *strzelanie* (3), *związki* (3), np.:

- (1) *Kto zostanie **ministrem od autostrad** i kiedy naprawdę zacznie budować?*
- (2) *Mówi pan o sobie „**minister od historii**”.*
- (3) *Towarzysz **minister od rabunku** portfeli Polaków – podał się do dymisji!*
- (4) *Jest **ministrem od strzelania**, nie od sprzedawania.*

Niewątpliwie wypowiedzi te reprezentują potoczną odmianę języka. Warto zwrócić uwagę, że analogiczne połączenia bezprzyimkowe to konstrukcje na tyle dewiacyjne, że nie mogłyby zostać zaakceptowane przez mówiących:

- (1a) *Kto zostanie **ministrem autostrad** i kiedy naprawdę zacznie budować?*
- (2a) *Mówi pan o sobie „**minister historii**”.*
- (3a) *Towarzysz **minister rabunku** portfeli Polaków – podał się do dymisji!*
- (4a) *Jest **ministrem strzelania**, nie sprzedawania.*

³ W nawiasach podana jest informacja o liczbie poświadczeń danej konstrukcji w NKJP.

Już tylko na podstawie przytoczonych przykładów można zauważyć pewną regularność dotyczącą rzeczowników wchodzących w skład połączeń syntetycznych i analitycznych. Jako nazwy resortów, a zarazem elementy konstrukcji syntetycznej, najczęściej występują rzeczowniki abstrakcyjne niebędące gerundiami, np. *administracja* (440), *bezpieczeństwo* (314), *finanse* (ponad 10001), *łącznie* (1563), *obrona narodowa* (8760). Wyjątek stanowi połączenie *minister przekształceń własnościowych* (2371) zawierające prymarne gerundium, chociaż użyte w liczbie mnogiej. W skład konstrukcji analitycznych natomiast wchodzi gerundia, tj. *strzelanie* (3), *niebudowanie autostrad* (2), *młócenie* (1) oraz inne klasy rzeczowników, m.in. *autostrady* (4), *kasa* (3), *morze* (10), np.:

- (5) **Minister od młócenia** słomy wnioskuje też o wycofanie polskich żołnierzy z Iraku.
 (6) **Minister od morza** nie odróżnia statków od okrętów.

Warto zadać pytanie, skąd bierze się tyle określeń przy rzeczowniku *minister* i dlaczego współczesnym Polakom nie wystarczają oficjalne nazwy. Być może wynika to z faktu, że polityka wywołuje u większości Polaków silne emocje. Na ogół są one negatywne, o czym świadczy szereg zdań, w których *minister* łączy się z nazwami podkreślającymi zajmowanie się czymś mało ważnym (przykład (7)), niewykonywanie obowiązków (przykład (8)) lub postępowanie wbrew prawu i na szkodę innych (przykład (9)):

- (7) Taki **minister od liczenia** śledzi psia mać!
 (8) O szefie resortu infrastruktury nie mówi się inaczej jak **minister od niebudowania autostrad**.
 (9) Towarzysz **minister od rabunku portfeli** Polaków podał się do dymisji!

Rzeczownik wchodzący w skład wyrażenia analitycznego *minister od [czegoś]* może też wskazywać konkretne zadanie kojarzone z osobą pełniącą tę funkcję, np.:

- (10) W nowym resorcie infrastruktury sekretarzem stanu jest Andrzej Piłat – były prezes Krajowego Urzędu Pracy i **minister od likwidacji skutków powodzi** w 1997 r.

Ponieważ konstrukcja analityczna jest najczęściej nośnikiem negatywnej oceny ministra oraz informacji, że zajmuje się on tylko jakąś częścią swoich obowiązków, rzadko się zdarza, aby ktoś w ten sposób mówił o sobie. W NKJP udało się znaleźć tylko trzy takie przykłady:

- (11) Jestem **ministrem od strzelania**, a nie **od sprzedawania**.
 (12) Jestem **ministrem od gospodarki**, a nie **od historii**.

- (13) *Nie jestem **ministrem od słuchania**, jestem **ministrem od przywracania porządku**.*

Mają one identyczny schemat: *jestem ministrem od czegoś, a nie jestem ministrem od czegoś innego*, a ich sens mógłby zostać oddany poprawnymi zdaniami o schemacie: *jako minister zajmuję się tym, nie zajmuję się czymś innym*. Mówiący zdecydowali się na niepoprawną konstrukcję analityczną być może po to, żeby podkreślić dystans wobec oceny ich pracy.

Podsumowując, konstrukcje analityczne typu *minister od [czegoś]* zawierają na ogół nazwy czynności, działań, akcji wykonywanych przez osobę określoną jako *minister*. W wyrażeniach tych, w przeciwieństwie do syntetycznych, rzadko pojawiają się nazwy resortów i najczęściej stają się one, analogicznie do takich połączeń, jak *pan od [czegoś]*, *specjalista od [czegoś]*, deprecjatywnymi określeniami tego, czym dana osoba się zajmuje, co w efekcie prowadzi do deprecjacji osoby określanej nazwą *minister*.

2.2. Recenzja [czegoś] i recenzja z [czegoś]

Konstrukcje *recenzja [czegoś]* i *recenzja z [czegoś]* zawierają nazwę tekstu, który w znaczeniu podstawowym odnosi się do innego tekstu. Podobny status mają rzeczowniki takie jak np. *konspekt* i *streszczenie*, określane czasem [zob. Bartmiński, Bartmińska 2014, 301 i nast.] jako nazwy tekstów wtórnych. W wersji syntetycznej konstrukcje z takimi nazwami zawierają rzeczownik w dopełniaczu, natomiast w analitycznej – wyrażenie przyimkowe (*z* + rzeczownik w dopełniaczu).

Konstrukcja *recenzja [czegoś]* ma ok. 2400 poświadczeń w NKJP, a *recenzja z [czegoś]* – ok. 700. Większość przykładów pochodzących z korpusu pokazuje, że między wyrażeniami syntetycznym i analitycznym nie ma różnic znaczeniowych:

- (14) *Prezentujemy (...) **recenzje wydarzeń** kulturalnych.*
 (15) *Czwartki to czas **recenzji z wydarzeń** kulturalnych w Małopolsce.*
 (16) *Można również wziąć udział w konkursie na najciekawszą **recenzję koncertu**.*
 (17) *Kiedyś czytałem **recenzję z koncertu** pewnego jazzowego muzyka.*

Co ciekawe, jako błędne oceniane są tym razem konstrukcje syntetyczne. Są to połączenia z rzeczownikami typu *produkt*, *telefon*, które używane są wyłącznie w konstrukcjach syntetycznych, których przykłady można znaleźć przede wszystkim poza korpusem, na stronach firm, które sprzedają różnego rodzaju produkty, m.in. sprzęt elektroniczny, ubrania.

- (18) *Nie mogę więc napisać dokładniej **recenzji** tego **produktu**.*
 (19) *Test oraz **recenzja telefonu** od firmy sony. [Google]*
 (20) ***Recenzje soków** oczami internautów. [Google]*
 (21) *Dzisiaj na blogu **recenzja kurtki** Nike Cyclone Vapor Jacket. [Google]*

Powyższe zdania świadczą o tym, że w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat zmieniło się znaczenie słowa *recenzja*. Nie oznacza ono już dzisiaj wyłącznie wypowiedzi (zwykle pisemnej) zawierającej ocenę utworu literackiego, dzieła naukowego, przedstawienia teatralnego, filmu, koncertu itp., jak wyjaśniają autorzy słowników [por. SJPDor, USJP, ISJP], ale odnosi się do tekstów oceniających dowolny produkt. Recenzja stała się więc swobodniejszą formą tekstu, który łączy w sobie elementy opisu i oceny i ma służyć konsumentom, pomóc im zorientować się w wadach i zaletach danej rzeczy.

W analizowanym materiale NKJP znalazły się również rzeczowniki, które pojawiają się tylko w konstrukcji analitycznej, m.in. *historia* (3) i *udział* (1), np.:

- (22) *Socjolog nie jest kompetentny, by pisać **recenzje z** najnowszej **historii**.*
 (23) *O wytypowaniu jego osoby zdecydowały (...) **recenzje z** jego dotychczasowego **udziału** w akcjach terrorystycznych.*

Inne z kolei mają w konstrukcji analitycznej nieco więcej poświadczeń: *festiwal* (syntetyczna – 2, analityczna – 6), *występy* (syntetyczna – 13, analityczna – 15).

Przytoczone przykłady wskazują na to, że konstrukcja *recenzja z [czegoś]* jest coraz chętniej wybierana przez użytkowników języka, chociaż jeszcze Stanisław Szober [SPP] zaznacza ją jako niepoprawną. Dziś niektóre nazwy wydarzeń i imprez pojawiają się tylko w konstrukcji przyimkowej. Najprawdopodobniej działa tu analogia do wyrażenia *sprawozdanie / / relacja z [czegoś]*, które przyłączają po przyimku tę samą klasę rzeczowników, np. *sprawozdanie / relacja z imprezy*. Wyrażenie *recenzja [czegoś]*, choć nadal dotyczy sfery twórczości (*recenzja filmu, książki, sztuki*), zaczyna obejmować też sferę dóbr użytkowych (*recenzja telefonu, płaszcz*). Widać więc, że konstrukcje nie są wymienne w wszystkich kontekstach.

2.3. Podporządkować [kogoś / coś] [komuś / czemuś] i podporządkować [kogoś / coś] pod [kogoś / coś]

Frazy zawierające czasownik *podporządkować* opisują zależności między osobami lub innymi elementami rzeczywistości, podobnie jak leksemy *podległy, podlegać, podporządkować się*. Konstrukcje syntetyczne z tymi leksemami zawierają człon podrzędny w celowniku, a konstrukcje

analityczne – przyimek *pod*, dublujący prefiks. Zwrot *podporządkować [kogoś / coś] [komuś / czemuś]* ma ok. 2000 poświadczeń w NKJP, jego forma analityczna – ok. 80. Ponieważ czasownik *podporządkować* jest trójwalentny – *[ktoś / coś] podporządkowuje [kogoś / coś] [komuś / czemuś]* – i w miejscu każdego argumentu mogą być przyłączane zarówno nazwy osób, jak i nazwy rzeczy, ważne wydaje się porównanie poświadczeń konstrukcji syntetycznej i analitycznej zawierających rzeczowniki osobowe oraz nieosobowe.

Jeśli chodzi o konstrukcje z nazwami osób w pozycji obiektu, w korpusie odnotowano przede wszystkim formy syntetyczne. Forma analityczna została zarejestrowana tylko raz:

(24) *Inni członkowie ciała zatem **muszą podporządkować się pod Chrystusa.***

Są natomiast przykłady zarówno zwrotu *podporządkować [kogoś] [czemuś]*, jak i *podporządkować [kogoś] pod [coś]*, m.in.:

(25) (...) *chodziło o to, czy Organizacja Bojowa **zostanie podporządkowana rozkazom CKR.***

(26) *Wkrótce Kuboszek **podporządkował pod swoje rozkazy** konspirację powiatu pszczyńskiego.*

Jeśli w pozycji obiektu występuje nazwa nieosobowa, możliwe są wszystkie warianty. Zarówno konstrukcje syntetyczne: *podporządkować [coś] [komuś]* oraz *podporządkować [coś] [czemuś]*, jak i analityczne: *podporządkować [coś] pod [kogoś]* oraz *podporządkować [coś] pod [coś]* mają poświadczenia w NKJP, np.:

(27) ***Jeden z tych treningów będzie podporządkowany najbliższemu rywalowi.***

(28) *Tam całą **taktykę podporządkowano pod Tomasza Wawrzkiwicza.***

(29) *Tej **zasadzie jest podporządkowane prawo rodzinne.***

(30) *Dziś naszą **taktykę musieliśmy podporządkować pod potencjał Wisły.***

Podsumowując: forma syntetyczna jest reprezentowana w tekstach zarówno z rzeczownikami osobowymi, jak i nieosobowymi, forma analityczna jest rzadsza i praktycznie nie występuje w wariacie z dwiema nazwami osobowymi. Analizując przykłady z NKJP, można zauważyć, że dla konstrukcji analitycznych charakterystyczne są rzeczowniki związane ze słownictwem sportowym lub wojskowym: *gra*, *taktyka* lub *termin*. Takiego ograniczenia nie ma przy konstrukcji syntetycznej.

W celu zbadania, czy konstrukcja syntetyczna i analityczna tworzone przez czasownik *podporządkować* są tożsame znaczeniowo czy nie, posłużyłam się testem sprowadzania do sprzeczności, który, w zależności od szyku, daje jako rezultat albo zdanie sprzeczne wewnętrznie, np.:

[A] **Gra była podporządkowana trenerowi, ale nie była podporządkowana pod niego,*

albo takie, które można ocenić jako niesprzeczne (choć trudno uznać za poprawne), np.:

[B] *Gra była podporządkowana pod trenera, ale nie jemu była podporządkowana.*

Zdanie [B] jako jedyne z przytoczonych jest w mojej ocenie akceptowalne, ponieważ zwrot *podporządkować [komuś]* ma szerszy zakres znaczeniowy niż jego analityczny odpowiednik i zgodnie z opisem leksyko-graficznym [por. np. SJPDor.] dotyczy całkowitego uzależnienia kogoś od woli innej osoby. Konstrukcja *podporządkować się pod [kogoś]* może być interpretowana jako dotycząca konkretnego aspektu podporządkowania.

Podsumowując, w wypadku *podporządkować [coś / kogoś] [czemuś / / komuś]* oraz *podporządkować [coś / kogoś] pod [coś / kogoś]* użytkownicy wybierają jedną z konstrukcji – syntetyczną lub analityczną, aby rozróżnić podległość częściową lub całkowitą. Forma syntetyczna, zalecana przez słowniki poprawnościowe, okazuje się niewystarczająca.

2.4. *Wybaczyć [coś] i wybaczyć za [coś]*

Wybaczyć to czasownik trójmiejskowy o schemacie [ktoś] *wybacza [komuś] [coś]*. Rozważania na temat tworzonych przez ten czasownik konstrukcji ograniczę do frazy *wybaczyć [coś]*, czyli do tej części zdania minimalnego, która jest w wypowiedziach współczesnych użytkowników języka zastępowana wyrażeniem przyimkowym *wybaczyć za [coś]*. W NKJP konstrukcja syntetyczna ma znaczną przewagę – jest notowana 35 tys. razy, (analityczna – ponad 350).

Konstrukcja *wybaczyć za [coś]* może być wynikiem dość nietypowej kontaminacji obejmującej zwroty *wybaczyć [coś]* i *przepraszać za [coś]*. Ponieważ wybaczenie i przepraszenie to dwie strony tego samego zjawiska, ktoś, kto wypowiada słowa przeprosin, może też prosić o wybaczenie i jeżeli zamiast powiedzieć: *Wybacz mi to*, powie: *Wybacz mi za to*, myśli prawdopodobnie o przepraszeniu (*Przepraszam cię za to*). Osoba, która przyjmuje przeprosiny, raczej nie użyje formy analitycznej. Spostrzeżenie to potwierdzają przykłady z NKJP, w których konstrukcja analityczna pojawia się na ogół w wypowiedziach osoby, która prosi o wybaczenie (*Wybaczcie..., Wybacz..., Proszę o wybaczenie...*), np.:

(32) **Wybaczcie za to przeoczenie.**

(33) **Wybacz za ton tego posta.**

Analiza łączliwości semantyczno-leksykalnej pary *wybaczyć [coś]* i *wybaczyć za [coś]* pokazuje, że konstrukcja syntetyczna i analityczna zawierają podobne rzeczowniki, np.:

(34) *Proszę mi **wybaczyć błędy**, bo pisałem to szybko.*

(35) **Wybacz za błędy**, ale dyslektycy tak mają.

(36) **Wybaczcie cierpkie słowa**, ale tak już widać mam.

(37) **Wybacz za ostre słowa**, ale naucz się czytać ze zrozumieniem.

Forma analityczna przyłącza wyrazy potoczne, również takie, których zakres jest ograniczony środowiskowo, np.:

(38) *Proszę o **wybaczenie za off top**.*⁴

(39) **Wybaczcie za bluzgi.**

Podsumowując, konstrukcja syntetyczna *wybaczyć [coś]* jest bardziej uniwersalna, konstrukcja analityczna zaś, ze względu na przyimek *za*, kojarzona jest z przepraszeniem, używana jest wyłącznie w formułach prośb o wybaczenie.

2.5. *Bliski [komuś]* i *bliski dla [kogoś]*

Konstrukcje *bliski [komuś]* i *bliski dla [kogoś]* należą do większej grupy par wariantywnych oznaczających ‘stan emocjonalny związany z inną osobą’, do których należą takie przymiotniki, jak np. *niechętny*, *nienawistny*, *oddany* i *wdzięczny*. W konstrukcji syntetycznej przymiotniki te wymagają rzeczownika w celowniku, a w analitycznej – wyrażenia z przyimkiem *dla* i rzeczownikiem w dopełniaczu. Przymiotnik *bliski* wystąpił w NKJP ponad 10 tys. razy w konstrukcji syntetycznej i zaledwie ok. 150 razy w analitycznej. Najbardziej prawdopodobnym powodem pojawienia się konstrukcji analitycznej jest to, że z przymiotnikiem *bliski* związany jest dawny niezależny celownik w funkcji komodalnej, czyli celownik oznaczający ‘pożytek’ [Buttler 1976, 149]. Dodanie przyimka jest rezultatem działania analogii – wiele przymiotników o znaczeniu ‘pożytku’ ma obok rządu celownikowego rekcję przyimkową, por. m.in. *potrzebny [komuś]* i *potrzebny dla [kogoś]*, *przydatny [komuś]* i *przydatny dla [kogoś]*, *życzliwy [komuś]* i *życzliwy dla [kogoś]*.⁵

⁴ *Off top* – (z ang. *off topic*) dygresja.

⁵ Rekcja celownikowa przymiotników odczasownikowych *przydatny* i *życzliwy* to rezultat dziedziczenia składni podstawy słowotwórczej *przydać się [komuś]* i *życzyć [komuś]*.

Chociaż *bliski* prymarnie wiąże się z relacją przestrzenną, to jednak w konstrukcjach celownikowych występuje najczęściej w znaczeniach wtórnych: a) ‘znany’; b) ‘bliski emocjonalnie’; c) ‘podobny’ (niepoprawne wg WSPP, który w tym znaczeniu dopuszcza tylko rekcję dopełniaczową).

W znaczeniu ‘znany’ występuje zarówno forma syntetyczna, jak i analityczna, np.:

(49) *To temat **bliski osobom** młodym.*

(50) *Marzenia to **bliski dla mnie** temat, ponieważ mam ich naprawdę wiele!* [Google]

Również w znaczeniu b) jest wiele poświadczeń z konstrukcją syntetyczną i analityczną, np.:

(51) *Jest to bardzo **bliski mi człowiek**.*

(52) *Aliosza stał się jedynym **bliskim dla mnie człowiekiem**.*

Natomiast w znaczeniu ‘podobny’ w materiale zanotowano wyłącznie konstrukcję syntetyczną, np.:

(53) (...) *jej masa i grawitacja są na tyle duże, by wytworzyła kształt **bliski okrągłemu**.*

W wypadku pary konstrukcji *bliski [komuś / czemuś]* i *bliski dla [kogoś / czegoś]* uwidacznia się więc różnica semantyczna. Wyrażenie syntetyczne występuje w trzech znaczeniach (wraz z niepoprawnym, ale poświadczonym w NKJP znaczeniem ‘podobny’), natomiast konstrukcja analityczna – w dwóch: ‘znany’ i ‘bliski emocjonalnie’.

3. PODSUMOWANIE

Opisane w artykule konstrukcje syntetyczne i analityczne bywają dziś używane wymiennie, co można traktować jako oznakę przekształcania się polskiej składni z syntetycznej w analityczną. Proces ten jest w stadium początkowym, o czym świadczy o wiele większa frekwencja konstrukcji syntetycznych niż ich odpowiedników analitycznych. Jednak już na tym wstępnym etapie wchodzenia do uzusu nowych konstrukcji analitycznych widać, że nie zawsze zachowują one status wariantów syntaktycznych, ponieważ człony takich par nie mogą się pojawić zamiennie we wszystkich kontekstach. Analiza przedstawiona w artykule pokazała, że wariantywne połączenia syntetyczne i analityczne zaczynają różnić się znaczeniem i tym samym z wariantów stają się synonimami składniowymi, czyli bliskimi znaczeniowo wyrażeniami różniącymi się wyłącznie szeroko rozumianą strukturą składniową, nieróżniącymi się

natomiast wchodzącymi w ich skład elementami leksykalnymi [Wierzbicka 1991, 18].

W przedstawionych w artykule przykładach zmiany znaczeniowe reprezentowały często spotykane w rozwoju języka typy przekształceń: zawężenie zakresu użycia, np. w konstrukcjach *bliski dla [kogoś]* lub *podporządkować pod [kogoś]*, rozszerzenie zakresu, np. w połączeniu *recenzja produktu*, wzbogacenie znaczenia o komponent oceny, np. *minister od [czegoś]* czy przesunięcie semantyczne w analitycznej formie *wybaczyć za [coś]*. Zmiany te wpłynęły prawdopodobnie na akceptację nowych konstrukcji przez użytkowników polszczyzny przy jednoczesnym zachowaniu dawnych syntetycznych, mających nieco inne znaczenie. Synonimy składniowe nie podlegają bowiem eliminacji, a ponieważ są na ogół wynikiem ogólnojęzykowych tendencji rozwojowych, łatwiej znajdują miejsce w systemie języka.

Bibliografia

- J. Anusiewicz, 1978, *Konstrukcje analityczne we współczesnym języku polskim*, Wrocław.
- I. Bajerowa, 1997, *O najważniejszym procesie składniowym doby nowopolskiej (na podstawie materiałów języka ogólnopolskiego XIX w.)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace językoznawcze”, z. 2, s. 15–23.
- J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, 2014, *Tekstologia*, Warszawa.
- M. Brodowska-Honowska, 1955, *Historyczne procesy przekształceń polskiego celownika w formy przyimkowe*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” t. 1, Warszawa, s. 1–58.
- K. Bühler, 1934, *Sprachtheorie. Die Darstellung der Sprache*, Jena; wyd. pol.: *Teoria języka. O językowej funkcji przedstawiania*, tłum. J. Koźbiał, Kraków 2004.
- D. Buttler, 1976, *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny*, Warszawa.
- D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, 1971, *Kultura języka polskiego*, t. I, Warszawa.
- J. Bystroń, 1893, *O użyciu genetivu w języku polskim. Przyczynek do historycznej składni polskiej*, Kraków.
- J. Chojak, 2011, *Czy „przypomnieć się komuś” to „przypomnieć komuś o sobie”?*, „Poradnik Językowy” z. 1, s. 16–26.
- W. Doroszewski, 1948–1954, *Rozmowy o języku*, seria 1–4, Warszawa.
- W. Doroszewski, 1964–1969, *O kulturę słowa: poradnik językowy*, t. 1–3, Warszawa.
- F. Galiński, A. Stroka, 1901, *„Utracić na powadze” czy „powagę”?*, „Poradnik Językowy”, s. 135–136.
- M. Gawełko, 2003, *Zasady perspektywy funkcjonalnej zdania a tendencja analityczna języków*, „Poradnik Językowy” z. 3, s. 22–32.
- G. Helbig, 1965, *Der Begriff der Valenz als Mittel der strukturellen Sprachbeschreibung und des Fremdsprachenunterrichts*, Deutsch als Fremdsprache 2, s. 10–23.

- ISJP: M. Bańko (red.), 2000, *Inny słownik języka polskiego*, t. I–II, Warszawa.
- H. Jadacka, 2005, *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia*, Warszawa.
- E. Jakowicka, 1968, *Konstrukcje typu „dochodzić czego”, dochodzić do czego” w języku polskim*, „Poradnik Językowy” z. 4, s. 186–196.
- Z. Kempf, 1962, *Od przypadku do przyimka*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu, Językoznawstwo”, s. 13–36.
- Z. Krażyńska, 2000–2012, *Staropolskie konstrukcje z przyimkami*, cz. 1–5, Poznań.
- M. Lesz-Duk, 1985, *Przejście konstrukcji syntetycznych w analityczne w polszczyźnie*, „Poradnik Językowy” z. 3, s. 157–171.
- A. Markowski, 2003, *Język polski. Poradnik profesora Andrzeja Markowskiego*, Warszawa.
- L. Moszyński, 2006, *Wstęp do filologii słowiańskiej*, Warszawa.
- NKJP: Narodowy Korpus Języka Polskiego, nkjp.pl
- K. Pisarkowa, 1984, *Historia składni języka polskiego*, Wrocław.
- „Poradnik Językowy” 1908: *Sądzić o rzeczach – rzeczy i ludzi*, „Poradnik Językowy” 1908, z. 5, s. 74.
- „Poradnik Językowy” 1901: *Specjalista czegoś – w czymś*, „Poradnik Językowy” 1901, z. 6, s. 94, 121.
- „Poradnik Językowy” 1901: *Specjalista czegoś – w czymś*, „Poradnik Językowy” 1901, z. 8, s. 121.
- „Poradnik Językowy” 1902: *Szukać za czymś*, „Poradnik Językowy” 1902, z. 4, s. 58.
- „Poradnik Językowy” 1902: *Śledzić za czym*, „Poradnik Językowy” 1902, z. 5, s. 71.
- J. Podracki, 1993, *Polszczyzna płata nam figle*, Warszawa.
- SJPDor.: W. Doroszewski (red.), 1958–1969, *Słownik języka polskiego*, Warszawa.
- SOP: J. Miodek (red.), 2002, *Słownik ojczyzny polszczyzny*, Wrocław.
- W. Sosnowski, 2004, *Tendencje analityczne we współczesnym języku polskim i rosyjskim [w:] Prezentacja prac słuchaczy Studium Doktoranckiego przy Instytucie Slawistyki PAN – Sesja doktorancka 2004*, t. I, Warszawa.
- W. Sosnowski, 2011, *Analytic tendencies in modern Polish and Russian*, „Cognitive Studies” 11, s. 97–108.
- SPP: S. Szober (red.), 1958, *Słownik poprawnej polszczyzny*, Warszawa.
- S. Szober, 1935–1936, *„Czekać kogo” czy „na kogo”?*, „Poradnik Językowy” z. 4, s. 47–48.
- L. Tesnière, 1966, *Éléments de syntaxe structurale, Livre B, Structure de la phrase simple*, Paris, s. 102–188.
- USJP: S. Dubisz (red.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa.
- E. Wierzbicka, 1991, *Synonimia składniowa konstrukcji przyczynowo-skutkowych we współczesnej polszczyźnie*, Warszawa.
- WSPP: A. Markowski (red.), 2004, *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*, Warszawa.

***Prepositional structures as one of the manifestations
of the Polish language analysis***

Summary

The object of the analysis presented in this paper is five pairs of structures, composed of a correct synthetic structure and a corresponding analytic structure, which is disapproved of in terms of prescriptivism yet occurring quite frequently in utterances by contemporary language users. Due to subtle semantic differences between the synthetic and analytic forms, the latter one is beginning to win the speakers' approval and is slowly being absorbed by the language system. The process is evidence of the intensifying tendency for analysis of the Polish language, which was observed already in the 16th-century texts and is a source of the increasing number of syntactic synonyms today.

Trans. Monika Czarnecka